

Petri Tamminen

YVA-selostuksesta bestseller?

Puheenvuoro YVA-päivässä 22.3. 2018

Netti on tulvillaan tosissaan tehtyjä virallisia raportteja, joita kukaan ei koskaan avaa ja lue. Alan ennätyksenhaltija saattaa olla EU. Mikä ei ole ihme, kun mietintöteksti on tällaista:

Temaattisia tavoitteita koskevalla kokemusten vaihdolla olisi parannettava ensisijaisesti "investoinnit kasvuun ja työpaikkoihin" -tavoitteen mukaisten toimenpideohjelmien suunnittelua ja täytäntöönpanoa, mutta myös tarvittaessa Euroopan alueellista yhteistyötä koskevaan tavoitteeseen liittyvien ohjelmien suunnittelua ja täytäntöönpanoa, mukaan lukien innovatiivisten tutkimuspainotteisten klustereiden välisen, osapuolia hyödyttävän yhteistyön sekä tutkijoiden ja tutkimuslaitosten välisen vaihdon edistäminen niin kehittyneillä kuin kehityksessä jälkeen jääneillä alueilla, ottaen huomioon kokemukset, joita on saatu tutkimuksen seitsemännen puiteohjelman osa-alueilla "osaava alue" ja "lähentymisalueiden ja syrjäisimpien alueiden tutkimuspotentiaali.

EU-ilmaisuun ei ole päädytty pahuuden vuoksi, vaan luultavasti siksi, että iso joukko kirjoittajia on lisännyt tekstiin täsmennyksiä kuin risuja kasaan. Mutta lukija toivoo, että joku olisi vienyt sinne kahvihuoneen seinälle tämän Wittgensteinin teesin:

Sen minkä voi ylipäättään sanoa, voi sanoa selvästi.

Tai toisen tunnetun Wittgenstein-sitaatin:

Kielemme rajat ovat maailmamme rajat.

Toisin sanoen: Ihmisen maailma luodaan kielellä. Ja epäselvällä kielellä ei luoda maailmaa lainkaan.

EU-mietintö on sikäli harhaanjohtava esimerkki, että tekstin ei tarvitse olla likikään noin huonoa, ja silti lukijoita on vaikea saada lukemaan. Ihan kaikenlainen virallisuus on alkanut tuntua lukijoista piikkilangalta. Nimenomaan netti on ollut tässä se muutosvoima, se on demokratisoinut kielen.

Ammattilaisuus periytyy paljolti juuri kielen omaksumisen kautta. Juuri siksi teksti voi alan sisällä näyttää pelkästään täsmälliseltä, vaikka vastaanottajan luona se ei aukea lainkaan, saati että se vaikuttaisi. Siksi tarvitaan sanoja, jotka ylittävät rajoja.

Virastot joille viestinnän perillemeno on kustannuskysymys, ovat jo korjanneet ilmaisuun, Kela, Verovirasto, terveydenhoito. Esimerkki: aiemmin Kela ilmoitti:

Teillä ei ole oikeutta asumistukeen, koska asumistukea ei makseta kahden henkilön ruokakunnalle, joka muodostuu avio- tai avopuolisoista, joista toinen tai molemmat täyttää eläkkeensaajan asumistuesta annetun lain (571/2007) 8 §:n mukaiset edellytykset eläkkeensaajan asumistuen saamiseen.

Täsmällistä. Mutta koska tämä aiheutti lisäkysymyksiä, siis kustannuksia – jotka ovat aina hyvä muutosvoima – Kela päätti sanoa saman asian näin:

Sinulla ei ole oikeutta asumistukeen, koska asut kahdestaan puolisoasi kanssa ja puolisoasi on jo oikeus eläkkeensaajan asumistukeen.

Muutoksen on täytynyt tuntua riskiltä. Entä jos jää porsaanreikiä? Se vaara tässä tosiaan on. Mutta se on pienempi vaara kuin EU-tekstin vaara.

Ymmärtämisen tavoite on johtanut siihen, että asiakirjoittamisen aloilla on kiinnostuttu kaunokirjallisuuden keinoista. Sen takia minäkin täällä olen: Minulle kerrottiin, että YVA-tekstien tavoitteena on ihmisten osallistaminen ja että siinä tehtävässä haluttaisiin onnistua paremmin, mutta tehtävä koetaan vaikeaksi, koska teksteillä on muitakin tehtäviä, varsinkin lainsäädännön vaatimuksia.

Tutustuin alaan niin, että luin yhden YVA-selostuksen ja yhden YVA-ohjelman. Hanhikiven ydinvoimalan voimajohtojen YVA-selostuksen luin siksi, että sain sen pyynnöstä kotiini, ja Sakatin kaivosohjelman YVA-ohjelman siksi että se oli ympäristöhallinnon nettisivuilla siinä vaiheessa päällimmäisenä. Tai luin ne niin, että hyppelin säädökset yli, ja palasin taas lukijaksi, kun tekstin läpi näkyi se nimenomainen kirjoitustyö.

Mitä päällimmäistä tunsin, koin? Kaksi isoa yllätystä. Ensin minut yllätti perusteellisuus: Kuinka kenenkään resurssit riittävät tähän? Mitä jos kaikki asiat selostettaisiin tällä tarkkuudella? Miksi nämä asiat selostetaan? Miksi puun juurelta löytyvät liito-oravan papanat lasketaan yhden papanan tarkkuudella, samaan aikaan kun jäätiköt sulavat ja lapsenkasvatuksessa on mahdollista suuriakin virheitä ilman minkäänlaista raportointia? Ja vielä: Millaisen stressin tällaisen kokonaisuuden ajattelu tuottaa, millaisiin huoliin YVA-ihmiset heräävät aamuöisin?

Ja se toinen yllätys: Kieli oli hyvää, kirkasta. En löytänyt EU-mietinnön piikkilankaa. Niin hämmästyttävän hyvää kieli on, että availin Ympäristöhallinnon sivuilta lisää selostuksia, mutta kokemus pysyi. Siihen nähden, että asiat ovat monimutkaisia, virkerakenne on kuitenkin kirkas. Rakenteeltaan, ei sanastoltaan, mutta rakenteeltaan, teksti on *hyvällä tavalla kuin 7-vuotiaalle kerrottua*. Se on toimivan tietotekstin merkki.

Kaunokirjallisuudessa pätee sääntö: ”Kun tiedät mitä sanot, sanot sen hyvin”. Tieteen puolella tietäminen johtaa kuitenkin helposti varauksiin, pyörittelyyn, tiedejargoniin. YVA-jutuissa näin ei käy. Hallittavan tiedon määrä on suuri, mutta myös pisteen käyttö hallitaan. Teillä on joko luonnostaan tai tiedonintressin seurauksena ymmärretty J. Karjalaisen Blueskaava-biisin yleispätevä ohje:

Älä hienostelee, sano niin kuin asia on.

Kieli on siis hyvässä kunnossa, mutta kaunokirjallisuus tarjoaa muitakin lukijan palvelun keinoja. Kaunokirjallisuuden ensisijainen tehtävä on houkutella lukija lukemaan, ja nimenomaan niin, että lukija kokee, että nyt avautuu yhteys johonkin oleelliseen. Jotta siinä onnistuisi, tarvitaan:

Narratiivinen kone

Narratiivinen kone on se moottori, joka kuljettaa lukijaa. Tämän koneen käynnistymistä lukija tutkii. Onko tämä minulle lukijana totta ja merkityksellistä? Kirjailija vastaa kysymykseen virittämällä kaikki narratiivisen koneen osat. Käyn ne nyt läpi, ja pohdin sitten mitä ne voisivat YVA-teksteissä tarkoittaa:

Tarina

Tarina on niitä käsitteitä, jotka kuulostavat yksinkertaiselta, mutta joiden määrittely on vaikeaa. Juhana Torkin kirjasta *Tarinan valta* (Otava, 2014) löytyy kuitenkin hyvä kiteytys: Kysyt ulkomaalaiselta ystävältäsi,

haluaisiko hän kuulla Suomen talvisodasta? ”Miksi minä haluaisin kuulla Suomen talvisodasta”, ystävä vastaa. Jos sinulla on vastaus tähän kysymykseen, Torkki sanoo, sinulla on Suomen talvisodan tarina.

Tätä kirjoittajan pitää kysyä kirjoittamisensa kaikilla tasoilla: Miksi lukija haluaisi kuulla tästä?

Talvisodan osalta vastaus kuuluu: Pieni ja sisällissotansa jäljiltä hajanainen kansa yhdistyy ja puolustautuu ylivoimaista hyökkääjää vastaan. Josta huomataan, että se on vanha tarina: Daavid ja Goljat. Tarinamattilaiset väittävät, että kaikki kertomisen arvoiset tarinat pohjautuvat noin kymmeneen perustarinaan – koska meissä on rajallinen määrä tarinoille resonoivaa kokemuspohjaa. Jollekin tehdään vääryyttä mutta hän saa hyvityksen; kaksi ihmistä rakastuu mutta väliin tulee kaikenlaista; säntillistä syytetään perusteettomasti synnistä, syntistä luullaan hyväksi, jne.

Lisäksi nämä vanhat tarinat kerrotaan vanhan kaavan mukaan, niin kuin kakut leivotaan reseptillä. Tarinan reseptin keskeinen ainesosa on kriisi: jokin normaalitila järkkyy. Tätä järkkymistä, kriisiä, tarinan päähenkilö tai yhteisö ryhtyy ratkomaan. Kohdataan esteitä, päähenkilö tekee valintoja, onnistuu tai epäonnistuu. Ja lopuksi palaamme uuteen normaaliin.

Oleellista on että päähenkilön valinnat kohdistuvat käynnissä olevaan kriisiin. Huonossa tarinassa kriisi ja teot eivät kohtaa.

Jos YVA-selostuksen haluaa vaikka vain ajatusleikin vuoksi nähdä tarinana, ainekset siihen ovat olemassa: normaalitila järkkyy, sitä ryhdytään ratkomaan, tehdään valintoja. Mutta kun toisaalta päähenkilö, kokija puuttuu, ja kun puuttuu loppuratkaisu, tarinavoima jää vajaaksi. Olisi kohtuutonta pakottaa YVA-selostuksen kokonaisuutta ahtaaseen tarinakaavaan.

Silti on hyvä tiedostaa, että lukija lukee aina ja kaiken tarinan toivossa. Jolloin tarinan puute on YVA-selostusten ongelma. Tarinaa ei ole edes mausteeksi. Lopetukset ovat suorastaan antitarinoita: juonen kehittäminen kyllä virittää tunteen, että jokin vaihtoehtoista voittaa, mutta palkintoa ei tule, koska tarkoitus on vain kartoittaa, arvioida. Pitäisikö lukijalle tarjota jokin muu tarinatason palkinto? Kysymys voi kuulostaa mielettömältä: Eikö riitä että vaikutukset arvioitiin. Lukijan palvelemisen näkökulmasta: Ei riitä.

Yksi ratkaisu, jonka ulkopuolisena uskallan esittää, olisi tarjota minitarinoita pitkin matkaa. Nyt siellä vilahtelee tarinan mahdollisuuksia: ihmisiä ja tilanteita, jotka voisi kohottaa kohtauksiksi, näyttää ja yksilöidä. Mutta tilaisuus jää käyttämättä. Esimerkki, Sakatin ohjelmassa vierailaan poromiesten luona. Haastateltavien väkeväleukaisuus kuultaa tekstin läpi – mutta kirjoittaja tekee kaikkensa pysyäkseen asiallisen tiedottavana. Nakertaisiko aitous ja tilanteen näyttäminen uskottavuutta? Tekisikö se poromiesten tapaamisesta yksittäistapauksen? Sehän on joka tapauksessa yksittäistapaus, joka nyt meikataan yleispäteväksi tiedoksi.

Jos tietotekstin tarinallisuus ei voi olla sitä, että sankari ratkoo ongelmia, sen pitäisi olla ainakin sitä, että tieto ratkoo kysymyksiä, joita lukemisen edetessä syntyy. Jos kysymysten ja vastausten rytmi katoaa, katoaa tunne kokonaisuudesta. Siis: valinnat eivät ratko kyseessä olevaa kriisiä.

YVA-teksteissä tällaista turhauttavaa rytmittömyyttä edustavat ennen kaikkea ne sapluunamaiset säädökset, kuin blokkeina jostakin kopioidut kohdat. Niistä leviää tekstiin laajalle yhdentekevyyden tuntua. Pohdin, taas tietämättömyyteni turvin, voiko näitä leiman kaltaisia vakio-osuuksia häivyttää esimerkiksi taitolla? Tai onko jo pohdittu, voisiko julkaista kaksi painosta, yhden täydellisen ja toisen lukijoille tarkoitettuna?

Vielä huomio tiedon rytmistä: Se on asiaan menemisen rohkeutta. Innostuin kun Sakatin ohjelmassa, kohdassa jossa kerrotaan kaivoksen raaka-aineista, kappale alkaa: ”Kaikki luonnonvarat, joita ei voi kasvatata, louhitaan.” Erinomainen aloitus: väitteellä sisään. Niin kuin Chandler sanoo dekkarista: ”Jos et

tiedä miten jatkaa, laita mies tulemaan ovesta ase kädessä.” Väite käynnistää lukijassa sisäisen neuvottelun, kysymys ajaa lukemaan eteenpäin.

Lukija etsii yhtä aikaa syytä lukea ja syytä lopettaa lukeminen. Tunne siitä, että hahmottumassa on kokonaisuus, pitää lukijan kydyssä. Vaikka YVA-selostuksella ei ole yhtä kertojaa, lukija kuvittelee sellaisen. Tämän kertojan pitää viedä lukijaa. Kun pakollista tietoa on YVA-selostuksissa paljon, tämä viemisen jäntevä tunne kuitenkin katoaa, rytmi menee tukkoon.

Kun editoin omia juttujani, iloitsen jokaisesta sanasta, jonka voin ottaa pois ilman että lukija huomaisi mitään. Tunnistan hyvän poiston siitä, että kaikki säästävät energiaa. Voiko YVA-selostuksia editoida, tiedon tasolla, samalla periaatteella: Tutkimalla voiko jonkin tiedon ottaa pois ilman että lukija menettää mitään?

Tehty työ todistetaan tuloksilla. Kirjoitustöissä tämä johtaa usein siihen, että ahkeruus pyritään todistamaan pitkällä tekstillä. Se on väärinkäsitys. Lyhyt, iskevä ja kirkkaaksi hiottu teksti olisi ahkeruuden merkki.

Havainnot

Havainnoilla kertominen on yllättävän vaikeaa, niin tottuneita olemme ilmoittamiseen. ”Tyttö oli pitkästynyt” kuulostaa kelvolliselta lauseelta, mutta kaunokirjallisuudessa se olisi sittenkin vain ilmoitus, jonka lukija joutuu vastaanottamaan älyllä. Vaikka tarkoitus on ruokkia lukijaa havainnoilla, joista lukija voi itse päätellä, että tyttö oli pitkästynyt: ”Tyttö ei osallistunut keskusteluun vaan seisoi sivussa, nojasi siellä seinään ja roikotti käsiään, ryhtyi sitten ajankulukseen tuijottamaan etusormensa kynttä.” Jolloin asia menee lukijan verenkiertoon.

YVA-tekstien luontoarvojen kuvauksessa pyritään objektiivisuuteen ja luokitteluun, sen sijaan että kuvattaisiin havaintoja, kokemusta luonnosta. Se on lukijan kannalta vieraannuttavaa, sillä yksilön luontokokemus ei ole tyyppitelevä. Olisiko havaintojen kuvaaminen sittenkään epäobjektiivista? Ainakin se olisi osallistavaa.

Toinen YVA-tekstien havaintoja rajoittava reunaehto on se, että hankkeet ovat vasta suunnitteilla. Konkreettisen kuvauksen sijasta tarjolla on teoriaa. Lukijana ilahduin aina, kun tekstissä mainittiin jokin muualla toteutunut, vastaava ratkaisu. Sakattiin suunniteltua kuivaläjitysalueita on jo käytetty Kanadassa – hyvä, tässä on kiintopiste todellisuuteen. Mutta miksi nämä tilaisuudet todellisuuden kuvaukseen jätettiin käyttämättä? Resurssikysymys taatusti, mutta kun selostuksissa ollaan muutenkin perusteellisia, olisiko tässä satsauksen paikka: Mitä Kanadan kuivaläjitysalueella tapahtuu? Sen kuvaaminen tarjoaisi mahdollisuuden juuri havainnoilla kertomiseen, teorian sijasta, ja lisäisi samalla luottamusta siihen, että kaikki kortit käännetään.

Vielä toinen huomio luottamuksesta. Sakatin-ohjelmassa lausutaan vaikutuksista Natura-verkoston: ”Jotta Naturasta poikkeaminen on mahdollista, hankkeen on osoitettava, että ”yleisen edun kannalta pakottavat syyt, mukaan lukien sosiaaliset tai taloudelliset syyt” täyttyvät. Ympäristövaikutusten arviointiprosessin aikana tullaan tekemään useita selvityksiä, joilla arvioidaan, ovatko nämä pakottavat syyt olemassa ja onko Natura 2000- verkoston eheys mahdollista säilyttää.”

Tässä ei ole mitään puolueellista. Todetaan vain, että asia tutkitaan. Ja silti epäilen, että lukija, ainakin Natura-aluetta arvostava lukija, ajattelee: ”nNe aikoo poiketa Naturasta joka tapauksessa...” Voisiko tässäkin kertoa esimerkkejä: Miten muualla Naturasta on poikettu, mitä siitä on seurannut, onko eheys säilytetty? Siis vastaisi kysymyksiin, joita lukija joka tapauksessa miettii, pysyisi lukijan rinnalla.

Fiktio tyypiongelmia on epäuskottavuus. Kun editoin juttujani ja huomaan epäuskottavan kohdan, se korjaantuu nimenomaan havaintoja lisäämällä. YVA-teksteissä huomasin kohtia, joissa havainnot lisäävät luettavuutta ja luottamusta.

Kieli

Kiittelin jo YVA-kieltä. Silti vielä huomioita kielestä. Ajatukset ovat kolmiulotteisia. Kun taas lause on jana. Siksi ajattelu ei ole vielä kirjoittamista. Ja siksi maailma on niin täynnä huonoa kirjoittamista. Vilkaistaan vielä EU-mietinnön virkettä, vaikka vain rokotukseksi:

Temaattisia tavoitteita koskevalla kokemusten vaihdolla olisi parannettava ensisijaisesti "investoinnit kasvuun ja työpaikkoihin" -tavoitteen mukaisten toimenpideohjelmien suunnittelua ja täytäntöönpanoa, mutta myös tarvittaessa Euroopan alueellista yhteistyötä koskevaan tavoitteeseen liittyvien ohjelmien suunnittelua ja täytäntöönpanoa, mukaan lukien innovatiivisten tutkimuspainotteisten klustereiden välisen, osapuolia hyödyttävän yhteistyön sekä tutkijoiden ja tutkimuslaitosten välisen vaihdon edistäminen niin kehittyneillä kuin kehityksessä jälkeen jääneillä alueilla, ottaen huomioon kokemukset, joita on saatu tutkimuksen seitsemannen puiteohjelman osa-alueilla "osaava alue" ja "lähentymisalueiden ja syrjäisimpien alueiden tutkimuspotentiaali."

Suurin ongelma on lauserakenne: erillisten virkkeiden sijasta kirjoittaja niputtaa kaiken 72 sanaan. Arkipuheen virke sisältää keskimäärin viisi sanaa. Se on se yksikkö, johon aivot ovat tottuneet. Toiseksi: yksikään substantiivi ei ole perusmuodossa. Se lisää peilialimaista hahmottomuutta.

Näitä ilmiöitä löysin YVA-teksteistä ihmeen vähän. Sen sijaan kielen kolmas tyypiongelmia, vaikea sanasto, näyttää olevan vääjäämätöntä. Yhteiskuntatieteissä sanastoa on minusta helppo suomentaa, mutta nyt joudun myöntämään, etten tiedä, onko sille tehtävissä mitään, että Sakatin hankkeessa:

Ultraemäksisten kumulaattien kattopuoli muodostuu osittain heterogeenisestä karbonaattirikkaasta breksiasta, joka sisältää paikoin hyvinkin särmikkäitä kivilajifragmentteja. Tämän breksiyksikön päällä tavataan yleensä emäksistä vulkaniittia. Nämä kivet ovat Sakatin pääesiintymän länsiosassa lähinnä emäksistä laavaa mutta itäosassa lähes pelkästään raitaista emäksistä tuffia. Kumulaattien alakontaktin muodostaa useiden metrien paksuinen ruhjevyyhyke.

Teema

Neljäs narratiivisen koneen sylinteri on teema, tunne siitä että kaiken kerrotun taustalla on jokin elämän pääkäsite. Ihmistä kiinnostaa ihminen, joten kaunokirjallisuudessa teemoja ovat elämän tärkeät kysymykset: Oikeudenmukaisuus, valta, häpeä jne.

Kaunokirjallisuudessa tämä on silti yleinen kompastuskohta, teeman puute nakertaa muuten kelpo kirjoja. YVA-tekstit ovat tässä luonnostaan vahvoja: Ympäristön ja vaikuttamisen teema läpäisee kaiken. Ongelma on siinä, kuinka teema linkitetään ihmiseen, niin että lukija tajuaa yhteyden itseensä. Siinäkin auttaisivat juuri ne esi-kokijat, osalliset, yksilöiminen. Kun ne kertoisi esimerkkeinä, ne eivät söisi objektiivisuutta.

Kehitysehdotuksia

- Minitarinoita: kohtauksia, tilanteita, ihmisiä.
- Miniesseitä. Esimerkki: Miksi liito-oravasta tullut luontokamppailujen symboli?
- Maailman havainnollistaminen. Kuvaukset siitä mitä kirjoittaja on nähnyt ja kokenut, terveisiä maailmalta.
- Vertailevat esimerkit: Mitä muualla tapahtui, kun tämä toteutettiin?
- Oleellisen erottelu säädösten blokki-osuuksista.
- Tarpeettoman tiedon editointi.

- Lainasanojen suomentamisen mahdollisuudet?

Lopuksi filosofinen kysymys. Yllätyin siis selostusten perusteellisuudesta ja hyvästä kielestä. Kolmas tunne oli epämääräisempi: tekstistä välittyi hämmentävä maailman hallitsemisen eetos. Minähän olen neuvonut lapsilleni, että pieneenkin hommaan kannattaa varata paljon aikaa, koska aina ilmaantuu jotain odottamatonta. YVA-selostuksissakin mainitaan ”epävarmuustekijät”, mutta kuin viran puolesta. Epävarmuus ei ulotu tekstin henkeen. Se olisi hallinnan mielikuvan vastaista. Lukijalle tämä jättää kuitenkin tunteen, että tässä on nyt jotain elämälle vierasta, asiat eivät mene näin.

Tarinallistaminen, kuvailu ja ihmisen läsnäolo auttaisivat myös tähän ilmiöön. Ne toisivat mukanaan sitä sumeaa logiikkaa, jonka lukija tunnistaa todeksi, elämän kaltaiseksi, ja joka siis lisäisi luottamusta.

Kehitysehdotukseni tarkoittaisivat tietysti lisää ja uudenlaisia kirjoitustöitä. Silti suurin este kirjoitustavan muutokselle on yleensä rohkeuden puute. YVA-selostusten luettavuuden lisääminen vaatisi suurta rohkeutta kaikilta prosessin osapuolilta, lainsäätäjistä lähtien. Näillä nykyisillä asetuksilla tarinallistamisen täytyy tuntua teistä lähinnä riskiltä: Entä jos osalliset puuttuvat tähän tai tuohon yksityiskohtaan?

Virastoissa, joissa tekstejä on jo kirkastettu, asian välittymisen tavoite on ollut se ratkaiseva muutosvoima. On mahdollista, että YVA-todellisuudessa vallitsee joitakin vielä tärkeämpiä tavoitteita. Mutta kirjoitustöiden kannalta se tarkoittaa myös sitä, että selostukset pitää tehdä, jotta ne ovat olemassa. Ja siinä on jotain kestämatöntä, työn tekijöiden kannalta ja toisaalta tiedonvälityksen hengen kannalta.

Tämä puheenvuoroni raapaisu luettavuuden lisäämisen keinoista saattaa olla kiirehtimistä asioiden edelle. Ensin pitäisi hankkia perusteet ja rohkeus muuttaa tai ainakin painottaa uudella tavalla YVA-tekstien keskeisiä tavoitteita.